

ANADOLU MASALINA GÖSTERGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ

Le Conte Anatolien: Une Approche Semiotique

Prof. Dr. Nedret ÖZTOKAT*

ÖZ

Halk anlatılarının en önemli özelliği kuşaktan kuşağa aktarımla yoluyla güncelliğini asla yitirmemeleri ve edebiyatın temel kaynağı olmayı sürdürmeleridir. Bu nedenle, her dönem okunan ve incelemelere konu olan masal, Hikâye, söylen, söylence gibi anlatılar çeşitli bakış açılarıyla ele alınarak, bunların edebiyatın oluşturucu ögesi olarak nasıl bir alan oluşturduğu araştırılmaktadır. Karşılaştırmalı incelemeler, kaynak araştırmaları ve tarihlendirme çalışmaları ilk anda akla gelen araştırma yöntemleridir. Öte yandan, 1960'larda edebiyat araştırmalarına damgasını vuran yapısal yaklaşımalar masal, destan, söylen, söylence gibi anonim ürünleri bir anlam bütünü olarak ele alarak, insanlığın sözlü ortak kültürel mirasını farklı bir çerçevede değerlendirmişlerdir. Yapısalcılıkla özdeşleşen göstergebilim insanın yaşamına yön veren her edimin bir dizgeye bağlandığını ve anlam olgusunun, dizge içinde yer alan öğelerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerden meydana geldiğini vurgulamıştır. Böylece her tür anlam olgusunu bireysel, toplumsal ve ekinel düzlemlerde bir iletişim şeması içinde değerlendirerek, öğeler arası ilişkilerin kurduğu bir dizge içinde ele almıştır. Özellikle halk anlatıları ve edebiyat ürünleri alanında uzmanlaşan Paris Göstergebilim Çevresi metinleri yüzey ve derin yapı olmak üzere aşamalı biçimde çözümleyen bir yöntem geliştirmiştir. Bu çalışmada anonim halk anlatılarına göstergebilimin bakışını irdelemeye çalıştık. Bir Anadolu masalı olan "Tembel Ahmet" in anlam evrenini kuramsal ve uygulamalı gözlemlere dayanarak, milli edebiyatımızın değerli damarı olan masalı ve masala yaklaşımı göstergebilimsel açıdan incelemeye çalıştık. Yaklaşımımız Paris Göstergebilim Okulu diye de anılan Greimas göstergebiliminin temel ilkelerinden esinlenmekte, incelenen bütüncü yapıyı oluşturan anlatsal öğelerin işlevleri açısından betimlenmesi ve çözümlenmesini kapsamaktadır. "Tembel Ahmet" masalında yer alan kişi ve kişilerin eylem alanları çözümlenmemizin anlatsal düzeyini, kişilerin üstlendikleri izleksel ve betisel roller söylemsel düzeyini, söylemsellikten yola çıkarak ulaştığımız anlambirimcikler ve yerdeşlikler derin yapı düzeyini kapsamaktadır. Böylece çözümlenme metni oluşturan öğelerin kendi aralarına kurduğu dizgeyi betimlemekte ve anlamın üreme sürecini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Göstergebilim, Anadolu masalı, Yapı, Anlam olgusu, Çözümleme

RÉSUMÉ

L'une des particularités des contes populaires est de garder leur actualité à travers les générations et de continuer à être la veine principale de la littérature. Pour cette raison, les récits comme le conte, la nouvelle, le mythe, la légende sont analysés sous diverses optiques pour voir quel espace ils occupent en tant qu'éléments fondateurs de la littérature. Les études comparées, les études de sources et les analyses diachroniques pour la datation de ces oeuvres sont les premières approches qui nous viennent à l'esprit. D'autre part, les approches structuralistes qui ont donné un essor considérable aux études littéraires dans les années soixante, ont considéré les contes, les mythes, les épopées et les légendes comme un ensemble signifiant et ont ainsi pu évaluer cet héritage culturel verbal de l'humanité sous un nouvel angle. La sémiotique que l'on a souvent identifiée au structuralisme, a montré que chaque acte de la vie de l'homme se rattache à un code et la signification Découle des rapports qu'entretiennent les unités au sein d'un système. Ainsi tout ensemble signifiant est-il défini par rapport à un vaste schéma communicationnel d'ordre individuel, social et culturel, et considéré comme un système construit des éléments relationnels. L'école sémiotique de Paris, spécialisée surtout dans l'analyse des contes populaires et des oeuvres littéraires, a élaboré une méthode d'analyse qui se propose d'étudier les textes en structures de surface et structures profondes en fonction des relations qu'entretiennent entre elles les unités de ces niveaux. Dans ce travail, il s'agit donc de montrer la manière dont la sémiotique aborde le conte populaire. A partir d'un conte anatolien, "Ahmed le paresseux" que nous avons essayé d'analyser en nous appuyant sur les observations théoriques, nous avons voulu illustrer les principes de ce modèle d'analyse.

Mots-clés

Sémiotique, conte populaire anatolien, structure, signification, analyse

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, nedretoztokat@yahoo.fr

Giriş

Folklor araştırmalarının önemli konularından olan destanlar, halk masalları ve halk hikâyeleri modern edebiyatın kurucu metinleri sayılmaktadır. Kültürden kültüre değişen yerel renk ve dokuya karşın, destan, masal ve hikâyeler, kurgu ve izlekleriyle bizi evrensel konularla baş başa bırakır; yaşamla ölüm arasında yer alan türlü evreleriyle insanın yaşam yolculuğunu anlatır.

Halk masalları, atasözleri, bilmece, mani, ninni gibi kulaktan kulağa iletilen ve halka ait bilgi ve bilgeliğten süzölen ürünlerdir. Örneğın masal, kökeni ortak bellekte bulunan, anonim olmakla birlikte bireysel bir anlatımla (anlatma yeteneği olan bir masalcı) kuşaktan kuşağa ulaşmış bir türdür; burada “anlatıcı ana şemaya müdahale etmeden kendi söylemi içinde hikâyeyi aktarır” (Dictionnaire des Genres et Notions Littéraires: 145) Fernand Braudel’in “uzun ömürlü” oluşuna dikkat çektiği masallar geçmiş yüzyılların etnograflarının bizlere bıraktığı sözlü anlatıların elyazması ya da basılı biçimlerdeki versiyonlarından oluşur (DGNL: 146). Destanlar ise ulusal yazınların temelini oluşturan temel anlatımlardır. Pertev N. Boratav’ın belirttiği gibi ulusların ilk yazınsal ürünleridir destan (1984: 15). Yaratılış efsanelerini dile getiren destanlar gibi halk edebiyatının da özellikle Avrupa’da belirli dönemlerde yüksek kültür edebiyatlarını etkilemiş olduğunu da belirtir Boratav (1982: 54). Halk masalları ve hikâyelerine gelince, modern edebiyata uzanan temel damar olarak tanımlanagelmüşlerdir. Bugün Batı edebiyatlarında roman ve öykü, art süremde, halk anlatılarını göz önüne almadan incelenmemekte-

dir. Yine Boratav’a göre, Almanların ve İngiliz edebiyatlarının gelişiminde halk edebiyatı, siyasal, toplumsal konular getirerek bu edebiyatları yenilemiştir. (Boratav 1982: 52). Kökeni ortak bellekte bulunan, anonim olmakla birlikte bireysel bir anlatımla (anlatma yeteneği olan bir masalcı) kuşaktan kuşağa ulaşmış bir türleri gösterir halk anlatıları: “anlatıcı ana şemaya müdahale etmeden kendi söylemiyle hikâyeyi aktarır” (DGNL: 145)

Halk edebiyatı türleri ve konularının günümüz yazınsal yapıtlarıyla karşılaştırılması, hem edebiyat söyleminin geçirmekte olduğu değişim(ler) i, hem de bugün edebiyatı yönlendiren biçimsel/söylemsel eğilimleri değerlendirmede alana önemli açılımlar getirmektedir. Halkbilimcilerin de aralarında bulunduğu önemli sayıda araştırmanın yazılı/sözlü yapıları yorumlarken diğer metin ve söylemlerle karşılaştırma yoluna gitmeleri bugün söylemlerarasılık ve metinlerarasılık olarak adlandırdığımız alanları ve yaklaşımları giderek daha belirgin kılmaktadır. 1960’larda Mikhail Bakhtin’in önerdiği kavramlardan özellikle “çokseslilik”ten esinlenen modern araştırmaların metinlerarası ilişkiler temelinde yazınsal ürünleri incelemeye başlamasıyla (Aktulum 2013: 24) yorum ve çözümlemeler dinamizm kazanmıştır.

Halk hikâyeleri ve masallarının incelenmesinde, tarihsel kaynak ve gelişim dönüşüm gibi başat konuların yanı sıra, içkin yapılarının anlamlandırılması başı başına önem taşır. Her yapıt gibi, masal ya da halk hikâyesi bir anlam evreni sunar okura; anlam olanaklarıyla hem kendi imgelemimizde, hem toplumsal belleğimizde bir yere sahiptir. Masal anlamsal ve sözel

bir yapıdan oluşur ve hem anlamsal, hem söylemsel düzlemlerde bir yapılanmanın ürünüdür. Masal, söylen, söylence, Hikâye gibi ulusların ve insanlığın ortak hazinesi sayılan anonim halk anlatılarının aktardığı anlamı ve aktarma biçim(ler)ini çözümlmeyi amaçlayan anlatıbilim, göstergebilim, biçimbilim, yazınbilim gibi çağdaş disiplinlerin ilginç ve verimli sonuçlara ulaştığı bilinmektedir. Yapıtların kendi için yapısını, kurdukları anlamsal ve biçimsel dizgeyi göz önüne almak hem yapıtın, hem de yazıldığı toplumun mantığını kavramamıza olanak sağlar. Masalda anlatılan kişi ve eylemleri okurken aslında bir anlatı mantığı içinde sunulan hikâyeyi okumuş oluruz. Hikâye iki düzlemde algılanır. “Hikâye edilen”, masalın içeriğini; “Hikâye etme” ise masalın biçimini kapsar. 1960’lardan başlayarak anlatı çözümlene yöntemlerini önemli ölçüde etkileyecek olan yapısalçılık bu ikili düzlemde söylen, söylence, masal, hikâye gibi sözlü kültürden günümüze ulaşmış ürünleri inceleyerek hem tarihsel verileri yeniden ele almış, hem de çağdaş anlatıları yenilikçi bir yaklaşımla incelemiştir.

Günümüzde genellikle eğitim programlarında yer alan ve üniversite programlarında bilimsel düzeyde incelenen halk edebiyatı örneklerinin çözümlenmesi birçok açıdan önem taşır. Çoğu öğretim kitabında yer alan ve öğretici ve eğitici yanı vurgulanan masalları ele alırsak; bu ürünlerin öncelikle gençlik edebiyatını oluşturan yapıtlar olduğunu anımsamamız gerekir. Çocuk ve gençlerin eğitiminde üstlendiği veya üstlenmesi beklenen pedagojik işlevine ağırlık vermekle yetinmek, masalın aktardığı dünyanın kurmaca niteliğini, yapıtın imge-

selliğini ya da örneğin alımlanması türünden konuları bir yana bırakmak olur. Sanat yapıtları ister folklorik, ister yüksek sanat üretimlerinde olsun, Pertev N. Boratav’ın dediği gibi temel niteliği terbiye ve ahlak vermek değil, onu sanatsal kılan “büründüğü ifade şekli, edasıdır”... çünkü sanat yapıtı, “okuyucusunun veya dinleyicisinin şahsiyetini olgunlaştırır, malumatını artırır, hayat tecrübesindeki ufkunu genişletir”. Pertev N. Boratav’a göre “ninelerimiz, anneannelerimiz masalları, küçükleri terbiye etmek için anlatmadıkları gibi, büyük romancılar da eserlerini halka ahlâk dersi vermek için yazmamışlardır” (Boratav 1982: 134). İşte tam da bu nedenle, bu anlatıları kendi başlarına bir anlam bütünü olarak ele alan yapısalcı yaklaşımların yapıtın iç mantığını ortaya koymasıyla, halk anlatılarının kendilerine özgü anlam ve biçim olanakları yeni bir gözle değerlendirilmeye başlanmıştır.

Masallara Göstergebilimsel Yaklaşım

Söylenler ve masallar bir içeriğin (hikâye edilen) bir biçime (hikâye etme) bürünmesiyle kuşaklardan kuşaklara aktarılır. Söylen ve masallar anlatısal metinlerdir. Hikâyeleştirilen her şeyi *anlatı* olarak tanımlarız, hikâyeleştirme yoluyla gerçek yaşamdakine benzeyen bir durumu ya da eylemi aktarırız. Bu yoldan anlatılanla aramızda yoruma bağlı bir ilişki kurulur. Söz(cük)lerin yinelemeli ve tutarlı bir biçimde bir araya getirilmesiyle kurulan bir söylem ve bu söylemi taşıyan bir yapı söz konusu olduğundan, anlatının çözümlenmesi bir içeriğin incelenmesidir. Hikâye edilen içeriğin betimlenmesi, bileşenlerine ve ayırt edici öğelerine ayrılması ve öğeler arasındaki ilişkilerden yola çıkarak çeşitli

düzlemlerde incelenmesine dayalı bir işlemdir.

Batı anlatı geleneğinde Joseph Bédier'nin folklor yapıtlarını temel ve yardımcı öğelerine ayırarak bir inceleme ilkesi ortaya attığı ve on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru önerdiği bu yaklaşımın yapısal çalışmaları öncelendiği bilinir (Bremond 1973: 48). Sekizli heceyle yazılmış yüz- iki yüz kadar dizeden oluşan ve küçük fabl anlamına gelen *fabliau*'ların üç ya da dört kişi çevresinde döndüğünü, bu kişilerin orta halli ve gündelik yaşamlarıyla aktarıldığını, çoğu kez bayağı, genellikle sıradan bir psikolojiyi yansıttığını saptayan Bédier olay örgüsünün bu kişilerin başından geçen ve güldürme amaçlı sıradan maceraları anlattığına dikkat çekmiştir. Tıpkı peri masalları gibi dünyanın dört bir yanına dağılmış, benzer içerikleri yineleyen sözlü gelenek ürünlerinden *fabliau*'ların da kökeni araştırmacıları yakından ilgilendirmiştir. Karşılaştırmalı insanbilim ve masal incelemecilerinin giriştikleri araştırmalar sonucunda bunların ari halkların sözlü anlatıları ya da büyük mitolojik dizgelerin primitif zihinsel katmanlarda yer alan anlatılmaya hazır yabancı bir anlam ögesi olarak var oldukları sonucuna gelinmiştir (Bremond 1973: 49). Hindistan kökenli anlatıların tarihsel hareketlilikle güneye doğuya ve batıya doğru yürümesiyle farklı coğrafyalarda benzer içeriklerin ortaya çıktığı belirtilirken Joseph Bédier'nin merkez olarak antik Mısır'ı ve Yunan'ı gösterdiği bilinir (Bremond 1973: 50).

Tarihsel yorumlamalarda beliren bu farklılıklara karşın, masalların içeriğinin incelenmesinde daha tutarlı sonuçlara da ulaşılmıştır. Joseph Bédier temel bir yapının değişik versiyonları

halinde kuşaklara ulaşan bu anlatıları belli koşullar içinde yaşamını sürdürmekle yükümlü canlı bir organizmaya benzetir. Belli sayıda organdan oluşan bu bütünde bir organa dokunmak bütünü etkileyebilir, onun için tüm anlatıları birbirleriyle karşılaştırmak yerine tek bir anlatıyı incelemenin anlamlılığına dikkat çeker. Masalı bir indirgemeye tabi tutarak, ortak paydadın genellemeye gidilebileceğini esinleyen Bédier bu sözlü anlatıların ortak bir çekirdeği ve değişkeleri olduğunu düşünerek yapısal okumaları öncüllemiştir. Kuşkusuz artsüremli bir yaklaşımın temsilcisidir ve eşsüremli bir yöntemsel yaklaşımı bu alana uygulayacak olan Propp'un önünde yer almaktadır.

Vladimir Propp'un Fransa'da *Rus Masalının Biçimbilimi* başlığıyla İngilizceden çevrilen incelemesi dilbilimci, budunbilimci ve toplumbilimcilere yeni bir bakış açısı sunarken, yalnızca masalların değil, yazınsal yapıtların da benzer biçimde ele alınabileceğini düşündürmüştür. Propp incelediği masalarda özerk bir anlam katmanı bulunduğunu belirterek, masalda aktarılan iletiden bağımsız düşünülebiyecek bir yapının, *anlatının* varlığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla masalların iletisi hangi yoldan aktarılırsa aktarılsın, tek bir özelliği gerçekleştirir, Hikâye anlatır. Anlatma biçimleri değişse de değişmeyen bir yapıya sahiptir masallar; farklı farklı anlatılsa da bazı temel özelliklerini hep korurlar. Anlatılan şey bir içeriktir, kişilerin bireysel özelliklerinden öte, okuduğumuz ya da dinlediğimiz, olaylar ve durumlardır, tikel özelliklerin yönlendirdiği bir gelişim ya da gidişattır. (Bremond 1973: 12).

Afanasyef masallarını incelerken

birbirine benzeyen, hatta birbirinin eşi bir dizi özellik saptayan Vladimir Propp masalarda değişken ve değişmez öğelerle beliren yapısal özelliklere göre bir sınıflamaya gitmiştir: Bu masalarda kahraman ve kişilerin eylem alanlarının dökümünü yaparak 31 işlev ve yedi eylem alanı saptamıştır (Propp 1970). Rus anlatıbilimci, masalın aktardığı olay örgüsünün ilerlemesinde *işlev* adını verdiği öğeyi aktarılan olayın ilerlemesini sağlayan bir zincirin parçasına benzetir. Olayın, kahramanın içinde bulunduğu bir başlangıç durumuyla bir sonuç durumu arasında ilerleyen çizgiselliğe sahip oluşuna ve başlangıç durumuyla sonuç durumu arasında bir eksikliğin giderilmesine yönelik bir ya da bir dizi eylemin gerçekleştiğine dikkat çeker.

Propp'un eylem şeması masalların ortak kurgusunu ortaya koyması açısından yapısal çalışmaları esinlenmiş, yapısal anlatı çözümlemelerinin temel kaynağı olarak görülmüştür. Propp'un ardından çok sayıda uzman masalların yapısal özelliklerini incelemeyi sürdüren çeşitli çözümlemeler sunmuşlardır. Örneğin Jean-Michel Adam Fransız edebiyatında peri masallarının birbirini izleyen epizodların eklemelenmesinden oluştuğunu ve kanonik bir matrisi olduğunu saptayarak bu masalların temel bir yapının değişkeleri olduğunu göstermiştir; Adam'a göre masallar temel bir yapıdan yola çıkan ve özgürce kurgulanmış değişik versiyonlardır (Adam 1985: 30).

Paris Göstergebilim Okulu'nun kurucusu Algirdas Julien Greimas, sözlensel yapı çözümlemeleriyle adeta devrim yaratan Georges Dumézil ve Claude Lévi-Strauss'un gösterdiği gibi, yazınsal yapıtların bir derin bir

de yüzey yapıdan oluştuğuna dikkat çekmiştir.

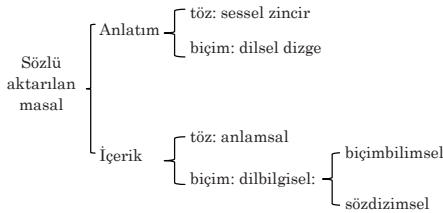
Vladimir Propp'un anlatı eyleyenleri sınıflandırmasının daha dizgeselleştirilmesi gereğini vurgulayan Greimas anlatısal yapıların temel şemasını altı eyleyenden yola çıkarak kurmuştu. Propp'un Rus Halk Masaları incelemesinin yetkinleştirilmiş bir modelini geliştiren Greimas eyleyen sel şemanın yalnızca halk hikâyesi ya da masallar için değil, her tür yazınsal tür için geçerli olduğunu kendi uygulamalarıyla da göstermiştir.

Propp'un sunduğu dizelgeyi yeniden ele alan Algirdas Julien Greimas, Propp'un saptadığı işlevler arasında birbirine benzeyen ya da yinelemeli işlevleri indirgeyerek, temel yapıda eylem şemasını altı eyleyenle göstermiştir (Greimas 1966: 173). Gönderici/Alıcı; Nesne/Özne ve Yardımcı/Engelleyici, kahramanın hedefine ulaşmasındaki temel aşamalarda ortaya çıkan kişi ve koşulları özetleyen eyleyenlerdir.

Propp şemasının yaşamın üç dönemine denk geldiğini belirtir Greimas: "yetilenme", "gerçekleştirim" ve "tanınma" (Greimas 1970: 12). Hemen hemen tüm masalarda karşılaştığımız eklemelenimi gösteren bu üçlü yapı, bir değer nesnesi ardındaki kahramanın eyleme geçmeden önce geçirdiği hazırlık dönemini, ardından eylem ya da edimi gerçekleştirmesini ve en sonunda elde ettiği sonucu anlatır. Böylece masalların ya da diğer halk anlatılarının sunduğu dizgenin insan yaşamına ilişkin temel evrelerle örtüşen derin bir ortaklığı olduğu gözden kaçmaz. İleride ele aldığımız masal da bu özelliği barındırmaktadır.

Epistemolojik açıdan baktığımızda, göstergebilimsel yaklaşımın bilin-

diği gibi Louis Hjelmslev'in biçim/töz ikiliğinden esinlendiğini anımsamamız gerekir. Danimarkalı dilbilimci Louis Hjelmslev'in öğretisini dilbilimin dışındaki dizgelere de uygulayan Greimas, kendi yöntemini de aşamalı tasarlamıştır. Tıpkı dilbilimde olduğu gibi, anlamın incelenmesinde de içkin bir çözümleme ancak temel yapıları göz önüne alarak gerçekleşir. Bir yapıt anlatım (hikâyenin aktarılması) ve içerikten (hikâyenin aktardığı) oluşur. Anlatım ve içerik düzlemleri de kendi içlerinde biçim ve tözden oluşur. Biçim adı verilen, dilsel anlatımın sesbirimler ve yazıbirimlerden oluşan bir dizgedir; töz ise sessel ya da yazısal bir zincirden oluşur ve dilden dile değişiklik gösterir. Greimas Okulu'nun en önemli temsilcilerinden Joseph Courtés de sözlü aktarılan anlatıların *anlatım* ve *içerik* olmak üzere ikili yapısı bulunduğunu, her birinin de biçim/töz şeklinde eklemeliğini aşağıya aldığımız şemayla gösterir. Masal çözümlemesi içeriğin çözümlenmesidir ve bu çözümleme biçim ve töz ikilisini ele almayı gerektirir". Courtés'e göre "biçim de tıpkı töz kadar anlam taşır" (1976: 41). Courtés'in gözlemi Greimas'ın aşağıya aldığımız "anlatısal ileti" nin yapılanmasıyla ilgili oluşturduğu ünlü şemaya dayanmaktadır (Greimas 1966: 30)

Masal çözümlemesinde kavramsal ve betisel nitelikli öğelerin saptanması içeriğin tözüne, anlatısal öğele-

rin birbirine eklenmesi gibi anlatıyı oluşturan mekanizmaların ortaya konulması içeriğin biçimine ulaşmamızı sağlar. Sonuçta betisel ya da kavramsal içerik (arama/bulma gibi) biçimsel bir yapılanmayla masalı oluşturur. Greimas'ın dediği gibi "töz ve biçim bir karşıtlıktan çok çözümlenmenin belirli düzlemlerinde işlem yapmamızı sağlayan ikili bir terimdir" (Greimas 1966: 26). Böylece halk anlatıları anlatım düzleminde farklılık gösterse de (dilden dile, kültürden kültüre) bir içeriğin aktarılması olarak ele alındığında hangi dilsel ya da kültürel dizge olsun, bir biçim ve tözden oluşan yapı olarak incelenebilir.

Masalların çağdaş yaklaşımlarla incelenmesinde göstergebilimin alan incelemelerine katkıları göz ardı edilemez. Masal ve halk hikâyelerinin *eylem* temeline oturması nedeniyle, kişi(ler)in olay örgüsü içindeki işlev ve konumlarını temel alan çözümlemeler olay örgüsünün eylem mantığını betimlemeyi, anlatının yüzey yapısında beliren beti ve eylemsel işlevlerin derin yapıda karşılığını bulan anlamsal öğeleri ortaya çıkarmayı amaçlar. Burada bir Anadolu masalı olan *Tembel Ahmet*'i¹ göstergebilimsel yöntemle başvurarak okumayı amaçladık.

"Tembel Ahmet" ve Masalın Evreni

Masalların kendilerine özgü sağlam ve şematik bir kurgusu vardır. Masaldan masala içerik değişse de başlangıç, gelişme ve sonuç bölümleri biçimsel olarak birbirine benzer. Masalların başında bir hikâye kişisi olduğu niteliklere göre anlatıcı tarafından betimlenir. Claude Bremond'un vurguladığı gibi, "bir masal anlatmak

bu kişinin niteliklerine neler olduğunu aktarmak” demektir (Bremond 1973: 137). Bir Anadolu masalı olan “Tembel Ahmet” de adını taşıyan kahraman Tembel Ahmet’in hikâyesini anlatır. Masalarda kahramanların adları geleneksel incelemelerin en önemli özelliklerinden olmuştur; adın kahramanın özellikleriyle örtüşmesiyle meydana gelen simgesellikten Kıran-Kıran da söz etmiştir (Kıran-Kıran 2007: 192)

“Dünyamızdan çok tembeller geçti, tembellikleri dillere destan oldu, ama hiçbiri Tembel Ahmet’e benzemedi, hiçbiri Tembel Ahmet kadar tembel değildi. Tembel Ahmet tembellerin en tembeliydi, tembellikte kimsecikler su dökemezdi onun eline. Çalışmak, ufak tefek bir iş yapmak şöyle dursun, yerinden bile kalkmazdı bizimki” (s.47) betimlemesiyle başlayan masal diğerleri gibi, kahramanın özelliklerinin vurgulu bir biçimde dinleyen dikkatine sunan bir biçimde başlar. Kahramanın betiminin yer aldığı bu bölüm giriş niteliğindedir ve metnin ne yönde ilerleyeceğini sezdirmektedir.

Babası ve kardeşlerinin ölümüyle annesine kalan biricik evlat Ahmet her istediğinin yerine getirildiği bir çocuk olmuştur. Evlenme yaşına gelmesine karşın, annesi her istediğini daha oğlu ağzını açmadan anlayıp yerine getirmeye alışmıştır. İsteği olduğunda ağzını açmaya bile üşenen Ahmet bir sağa bir sola sallanmaya başlayınca annesi ne istemiş olabileceğini sıralamaya başlar, oğlan sallanmayı bırakınca ne istediğini anlayan kadın hemen isteği gerçekleştirmeye girişmiştir. Anlatıcının deyişiyle bu durum daha uzun süre devam edecekken “ola-

ğanüstü bir olay” meydana gelir (s.48). Böylece masal bize ne yönde bir değişimin söz konusu olacağını anlatacaktır. Olağanüstü olay öngönderimli olarak kullanılmış, metnin anlamsal katmanında beklenti yaratan bir öğedir. Okuyucu Tembel Ahmet’in Çalışkan Ahmet’e dönüşeceğini sezer. Masalın yapısı gereği çok geçmeden bu “olay”ın evlilik durumu olduğu anlaşılacaktır. Bu üç koşulu bir arada gösterebiliriz:

Tembel Ahmet /başlangıç durumu/	“olağanüstü olay” /dönüştürücü öğe/	[Çalışkan Ahmet] /bitiş durumu/

Birinci bölüm bu benzersiz tembelliği anne-oğul ilişkisi bağlamında betimleyen bir giriş bölümü olarak tanımlanabilir. İkinci bölüm Ahmet’in yazgısını değiştirecek “olayı” anlatmakla başlar:

“Tembel Ahmet’in oturduğu kentin padişahının üç kızı vardı. Bir de oğlu vardı ya kendisin, ne zamandır kimsecikler görmezdi, kimi çok uzak bir ülkeye gittiğini, kimi de çoktandır delirdiğini, delirdiği için herkesten gizlendiğini, ortaya çıkarılmadığını söylerdi. Her neyse padişahın üç kızı da evlenecek çağa geldi(...)” (s.48).

Padişah üç kızına da nasıl bir koca istediklerini sorar büyük kız iyice olgun, hafif içi geçmiş bir karpuz, ortanca kız hem olgun, hem kocaman bir karpuz, dobra dobra ve akıllı bir kız olan en küçük kız ise ham bir karpuz getirince, padişah büyük kızını birinci vezirin olgun ve akıllı uslu oğluyla, ortanca kızını ikinci vezirin yapılı, güçlü ve olgunluğa yaklaşan oğluyla evlendirmeye karar verir. Hem en güzel hem en akıllı olan küçük kızının alay eder gibi ham karpuzu getirme-

si karşısında “ padişah küplere biner kızını adam akıllı cezalandırmaya karar vererek, seçtiği karpuz gibi ham bir adamla kızını evlendirmeye karar verir: Ülkenin en tembel, en uyşuk, en aptal, en ham, en işe yaramaz adamına kızını vermek istediğini bildirtir” (s.50)

Hikâyenin başında sözü edilen “olağanüstü olay” işte bu karar ve kararın sonucudur. Tellallar ülkeyi baştan başa gezerek padişahın isteğini halka duyurmaya başlar. “Sesleri Tembel Ahmet’in kulağına kadar geldi. Tembel Ahmet tellalların bağırmasını duyunca yüzünü buruşturdu bir o yana, bir bu yana sallanmaya başladı: Ana gel de şu kulaklarımı tut, dışarıda bağırıp duruyorlar, kulağımı çınlatıyorlar rahatsız oluyorum. Anası bu dediğini yerine getirmedi; tam tersine bu sese kulak vermesini söyledi”. Masalın başında tembellik durumuyla nitelenen Ahmet edilgen bir durumda durum öznesi, oğlunun geleceğiyle ilgili bir karar verme durumunda olan annesi ise etkin özne ya da edim öznesi olarak belirir. Anne oğlunu ikna etmeye çalışır: “Ahmet’im Tembel Ahmet’im, gel, etme eyleme, gel dinle sözümü, padişaha git bir görün, Belki de kızını sana verir. Bir gün benim gözlerim kapanırsa durumun ne olur? Padişahın kızını alırsan, ölünceye kadar rahat edersin, gel dinle sözümü” (s.50) İkna çabası işe yaramayınca, anne sırtladığı gibi oğlunu saraya götürür. Hikâyenin üçüncü bölümü Padişahla Tembel Ahmet’in karşılaşmasını kapsar. Oğlanın su katılmamış tembelliği karşısında padişah kararını vererek dikbaşlı küçük kızını Tembel Ahmet’le evlendirir. Dördüncü kesit

ise Ahmet’in karısının kararlılığı karşısında değişmesini anlatır. Masalın son bölümü başarının tanınması, Tembel Ahmet’in onurlandırılmasından oluşur.

1.Bölüm (giriş) s.47-51	Tembel Ahmet’in betimi
2.Bölüm s.52-54	Tembel Ahmet’i annesi onu padişaha götürür
3.Bölüm s.54-55	Tembel Ahmet padişahla tanışır ve evlendirilir
4.Bölüm s.56-66	Tembel Ahmet kendini kanıtlamaya girişir
5.Bölüm s.66-69	Tembel Ahmet başarılı olur ve onurlandırılır

Üçüncü bölümde padişahın kızıyla evlenen Tembel Ahmet için başlangıçta betimlenen tembellik durumu değişmemiştir ancak önemli bir değişikliği duyurmaktadır. Bu nedenle “olağanüstü olay”ı başta var olan durumun yeni denge durumuna geçmesine neden olacak bir öge olarak(dönüştürücü öge) görebiliriz.

Tembel Ahmet’in annesinin bu bilgiye ulaşması ve bu bilgiyle ilgili davranışı ikili bir düzlemde okunur: Bilgiye ulaşan özne bilişsel (fr. *cognitif*) bir öznedir (tellalların ilettiği bilgiyi alan ve oğluna ileten kişi) harekete geçtiği andan itibaren kılışsal (fr. *pragmatique*) özne olur, oğlunu sırtladığı gibi padişahın karşısına çıkar. Böylece oğlunun evlenme durumu annenin başlattığı bir yönlendirim/eyletim (fr. *manipulation*) olarak görülebilir. Evlenmek Tembel Ahmet’in tembellikten dolayı aklına gelmeyen bir şey olsa da, annenin oğlunun geleceğini güvence altına alması açısından işlevseldir. Oğlunun evlenerek daha rahat edeceği kuşku götürmez.

İsteme/bilme/yapabilme/zorunda olma gibi temel koşullandırmalardan yoksun olan Tembel Ahmet edilgen durumdadır. Annenin etkinliği hem karar verme hem de kararı gerçekleştirme aşamalarında belirgindir. Oğulun edilgenliği ise bilgiyi almada ve harekete geçmede gösterdiği etkisizlikte karşımıza çıkar. “Etkin/edilgen” ikili değeri Hikâyenin başında saptadığımız eyleyensel rollere farklı bir vurgu getirir. Tembel Ahmet’in, tembellikten de olsa, annesinin isteğine boyun eğen edilgen bir durum öznesi olması dönüşümünü başlatacak bir koşuldur. Bu durumda Bremond’un “agent/patient” terimleriyle önerdiği ve “etkiyen”/“etkilenen” diye çevirebileceğimiz rollerden söz edebiliriz. Anne etkiyen, oğul etkilenen öznedir. “Etkilenenlerin incelenmesi iki tür etkiyi göz önüne almayı gerektirir: Birincisi bireysel bilinci etkileyen, bilgi sağlayan, doyum veren, umut veren ya da tersine eksiklik uyandıran, korku veren koşullar; diğeri ise edilgen öznenin yazgısını etkileyen onu değiştiren etkiler; düzelme, bozulma ya da durumu korumaya yönelik koşullardır” (Bremond 1973: 134).

Giriş bölümünde sözü geçen “olağanüstü olay” böylece yalnızca metinsel değil, aynı zamanda anlamsal düzlemde de önemli bir anahtar öge olarak görülebilir. Annesinin isteği ve edimleriyle harekete geçirilen Ahmet deneyimleriyle gerçek özne olmayı öğrenecektir. Padişah’ın karşısında çıkan Ahmet’in üşengeçliğiyle parmağını bile kımdatmadan padişahın sınavından geçmesi -Padişah Ahmet’in davranışlarından tembelliğine ikna olur: “Bunları gördükten sonra, padişahın hiç kuşkusu kalmadı. Aradığı adamı bulmuştu (...) Hemen buyruk

çıkarıp düğün hazırlıklarının başlamasını söyledi” (s.51-52)- yine Ahmet’in edilgenliğini örneklemektedir.

Masalların kanonik yapısı, başkişinin niteliklerinin sınanması, bir eyleme geçmesi ve bunu gerçekleştirenken karşılaştığı engel ve destek gibi belli sayıda öge içerir: Farklı sosyal çevreden farklı özelliklere sahip kişileri bir araya getirmesi sıklıkla karşılaşılan bir ögedir. Masalımızda da Tembel Ahmet ve Annesi yoksulluğu, padişah ve kızı varlığı gösterir. Masal yapısı bu uyumsuz gibi görünen koşulları hiç zorlamadan bir araya getirir. Bu iki çevre birbirini kolaylıkla kabul eder; katı bir toplumsal sınıf sisteminin pek geçerli olmadığı geçişken bir toplumsal düzen bulunur masallarda². Yukarıda da andığımız “olağanüstü olay”ı uzlaşmaz gibi duran bu iki düzeni bir araya getiren anlamsal bir öge olarak görebiliriz. Masalın anlatı eksenini ilerletecek metinsel ve mantıksal bir bağlayıcıdır: Bu olaydan sonra Tembel Ahmet’in yaşamı değişecektir.

Evlendikten hemen sonra Tembel Ahmet eskisi gibi yaşamayı sürdürür: “Gene bir şey istedi mi sallanmaya başlıyor, anası koşup gelerek isteyebileceği şeyleri saymaya başlıyordu. Hemen yerine getiriyordu istediğini. Padişah kızı bir köşeye çekilip bakıyor, kendi kendini yiyordu. Ama kızdığını belli etmiyordu şimdilik” (s.52) Ancak bir gün Tembel Ahmet ayak yoluna gidecekken karısı devreye girer ve karısı olarak kendisinin Ahmet’le ilgileceğini belirterek Tembel Ahmet’i tuvalet yerine mutfaka götürerek eline geçirdiği odunla döver, ardından “Tembelliği, mızızlılığı bırak, git, çalış, adam ol, adam olmadan gelme” diye seslenir (s.54).

Padişah kızı Tembel Ahmet’in dö-

nüşümünü başlatan bir eyletim öznesi (fr. *sujet manipulateur*) olarak belirir. Durumun değişmesi gerektiğini davranışı ve sözleriyle belli etmiştir. Örtülü de olsa, bir sözleşme yapmış olur kocasıyla; tembellik ederse karısının dayağına razı gelecektir. Tembel Ahmet ağrılar içinde bir süre bekledikten sonra, çıkış yolu olmadığını anlayarak çarşıya gider hamallık yaparak beş kuruş kazanır, birazıyla karnını doyurur kalanıyla eve gelir. Hanımını sorar, “Hanım evde mi? Evde. Odun elinde mi? Elinde” Tembel Ahmet korkudan titredi. Dört kuruşu anasına verdi. Al şunu hanıma ver, ben gidiyorum! Sonra yine geleceğim” (s.55) Padişahı kızı sonuçtan memnudur: “Hadi göreyim seni Tembel Ahmet! Hadi göster kendini Tembel Ahmet!” (s.56). Ertesi gün kalaycının yanında çalışarak on bir kuruş kazanır, on kuruşunu eve getirir. “Tembel Ahmet ne kadar da değişmişti!” (s.56). Padişah kızı Ahmet’in getirdiği parayı bir kutuya koyar. Onları tanıyanlar kızın kocasını sevdiğinden emin olurlar. Kız ise bu deneyimin sonucunu olumlu değerlendiren bir eylemdir artık yine de hemen teslim olmaz, kocasını çalışmaya özendirmeyi sürdürür. Tembel Ahmet’in evden çıkarak azar azar para kazanmaya başlamasını birinci Anlatı İzlenesi (A1 1) olarak değerlendirebiliriz. Karısının ona verdiği “para kazanma” görevini gerçekleştirmiştir. Bu şekilde “aylar geçer” ve Tembel Ahmet bir kervana katılır. Birkaç yıllığına gideceğini ailesine bildirerek uzaklaşır: “Anasının elini öptü, karısına selam söyledi, yürüdü gitti, arkasına bile bakmadan”(s.57). Giriştiği bu eylemi de ikinci Anlatı İzlenesi olarak değerlendirebiliriz (A1 2: “Kervana katılmak”). Ancak uzaklara gittiği

için haber alınmaz, annesi oğlunun öldüğünü düşünür; karısı ise her akşamüstü, Ahmet’in gitmeden getirdiği parayı biriktirdiği kutuyu göğsüne bastırarak “Hadi Tembel Ahmet, göreyim seni. Geri dön, yüzümü kara çıkarma, Tembel Ahmet seni bekliyorum!” der. (s.57). Masalın iki başkişisi arasında kurulan sözleşmeden söz etmiştik, masalın bu bölümünde karısının sözleşmeye sadık kalması gibi, Tembel Ahmet de sözüne bağlıdır.

Ahmet’in kervana katılması yeni bir deneyimi beraberinde getirecektir. Çölde susuz kalan kervandakiler bir kuyuya varırlar, ancak su bulmak üzere kuyuya inen herkes korkuyla yukarı çıkar; sadece Tembel Ahmet kuyuya inmeyi göze alır. Aşağıda havuzun başında bir kız oturmaktadır. Yedi yıldır korkunç bir devin oturduğu sarayın bahçesidir burası. Güzel kız padişahın oğluyla nişanlıyken buraya dev tarafından kapatılmıştır. Büyü yapılan genç nişanlı masalın ileri bölümünde öğreneceğimiz üzere masaldaki padişahın tek oğludur. Dev yakında güzel kızla evlenecektir. Tembel Ahmet kızı ve nişanlısını kurtarmak üzere devi öldürmeye karar verir. Devi öldürmek “nitelendirici” deneyimdir: “Devi öldürmek büyük bir güç; eşsiz bir yürek isterdi. Bu kadarı da yetmezdi, dev ancak uyurken öldürülebilir, o zaman iki gözünün arasında bir kılıç vurmaktır gerekir.” (s.62). Ahmet bu göreve talip olur. “Ben bunu yaparım! Adıma Tembel Ahmet derler ya bakma, gücüm de yüreğim de yerinde, ben bu işi başarırım!” (s.63).

Nitelendirici deneyim, “edinç” aşamasıdır. /Yapmayı istemek/, /yapabilmek/, /yapmayı bilmek/, /yapmak zorunda olmak/ şeklinde tanımlanan koşullandırmalardan oluşur. Ahmet /

istemek/ ve /yapabilmek/ koşullandırılmalarına sahiptir. Tembel Ahmet'in "ölüme kulak asmaması" bu koşullandırılmaların gerektirdiği izleksel rolleri de göstermektedir: "cesur, gözüpek ve yiğit" gibi. Tembel Ahmet'in gereksindiği keskin kılıcı ona veren genç kız da eyleysel olarak "yardımcı" rolünü üstlenir. Korkunç devin ölmesiyle büyü bozulur ve kız devden, nişanlısı büyüden kurtulur. Burada gerçekleşen Anlatı İzlenesini (Aİ 3) "Devin öldürülmesi" olarak adlandırabiliriz; Tembel Ahmet'in evlendikten sonra gerçek anlamda yetişkin olma sürecinin bütünselliği içinde yer alan bir deneyimdir.

Masalın olay örgüsüne baktığımızda, bu deneyimin gerçekleşmesini Tembel Ahmet'in evinden uzaklaşmasıyla ilişkili olduğunu görebiliriz. Masalarda kahramanın yetişkinliğe geçiş süreci "uzaklaşma"yla ilişkilendirilir; kendini kanıtlamak üzere kahraman alışık olduğu çevreden ve ailesinden uzaklaşır. Masamızda da Propp şemasında gidiş/uzaklaşma diye bildiğimiz anlatısal işlev gerçekleşmiştir: Propp kahramanın üstlendiği 11. işlevi "gidiş" olarak adlandırılmıştır, Kahramanın evden ayrılmasını gösterir. Kimi anlatıbilimciler buna "uzaklaşma" derler. Masalın mantığı gereği "uzaklaşma" kahramanın dönüşümü tamamlamaya götüren "20. işlev olan "geri dönüş"le tamamlanacaktır.

Öte yandan, Tembel Ahmet kuyunun dibinde genç kızın ona verdiği narları karısına yollamıştır. Bir başka deyişle kahraman kurtulmasına yardım ettiği kızın bağışını almıştır. Masalın sonunda bu narların aslında yakut olduğunu ve Tembel Ahmet'in

annesi ve karısının artık yoksul evlerinde değil, bir sarayda yaşadığını öğreniriz.

Masalın sonunda Tembel Ahmet'in padişahın küçük ve zeki kızına layık bir damat olmasının yanı sıra, padişahın yedi yıldır ortalarda görünmeyen şehzadesinin nişanlısını kuyunun dibinden kurtararak, aynı zamanda padişah ailesine layık bir insan olmasına da tanık oluruz: "Kendisi çok yaşlanmıştı, oğlu da hasta sayılırdı, yerini Tembel Ahmet'e bırakmak, tahtına onu oturtmak istedi" Tembel Ahmet'in başarısı artık tanınma aşamasındadır: "Herşey anlaşıldı, Padişah Tembel Ahmet'e hayran kaldı" (s.68), padişahın ısrarıyla tahta geçen Tembel Ahmet, ülkeyi çok iyi yöneten, değerli bir devlet adamı olur. Tembel Ahmet'in başarısı böylece, hem karısı, hem padişah, hem de yönettiği halkı tarafından (ortak eyleyen)tanınır: "... ülkesini yıllar boyunca çok güzel yönetti, çalıştı, didindi, büyük işler yaptı, ülkeyi sürekli barışa kavuşturdu, herkese sevdirdi kendini" (s.69).

Masalın başında anlatıcının sözünü ettiği "olağanüstü olay"ın (evlilik) Tembel Ahmet'in "uyuşuk ve değersiz" bir insan olmasıyla, öldüğü zaman yerine geçecek kimse bulunamayacak denli "başarılı ve çalışkan" bir insana dönüşmesi arasındaki geçişi ve dönüşümü sağlayan önemli bir öge olduğu masalın son bölümünde iyice açık biçimde vurgulanmıştır. Yukarıda önerdiğimiz sözdizimsel yapıyı netleştirebiliriz artık:

Tembellik> olağanüstü olay > Çalışkanlık

Tembellikten çalışkanlığa doğru Ahmet'in geçirdiği dönüşüm süreci

“Adam olma” diye adlandıracağımız genel bir Anlatı İzlenesi olarak adlandırsak, üç yardımcı Anlatı İzlenesinin birbirine eklenmesiyle meydana geldiğini görürüz:

Temel Anlatı İzlenesi (Aİ: “Adam olma”)
Aİ 1 (Çarşıda hamallık yapma +kalaycının yanında çalışma)
Aİ 2 (Kervana Katılma)
Aİ 3 (Devi öldürme)

Eyleyensel düzlemde beliren bu Anlatı izleneleri Tembel Ahmet’in dönüşümünün aşamalarıdır. Betisel (fr. *figüratif*) açıdan “uyuşuk, tembel, üşengeç” bir kişiden “çalışkan, yiğit ve sorumlu” bir kişiye dönüşmesini gösteren dönüşüm metnin “Başlangıç” ve “Bitiş” aşamalarına denk gelmektedir. İki aşama arasında Tembel Ahmet’in kendisini yetilendirdiği, karısının ona verdiği sorumluluk bilincini üstlenerek kendini sınavdığı aşama yer almaktadır. Eyleyen dediğimiz soyut işlev böylece, anlatının aktardığı insanbiçimli (fr. *anthropomorphe*) dünyada bu betisel ve izleksel rollerle ete kemiğe bürünür, kahraman ve diğer kişilerle aramızda bir duygu uyandırır. Eyleyenlerin betisel rollerle karşımıza çıkmasıyla artık “oyuncu”lardan söz ederiz (Kıran-Kıran, 272). Öykünün başında kahramanımız “tembel” sıfatına sahipken, anlatının sonunda saygıdeğer ve çalışkan niteliklere sahip bir oyuncudur. Bununla birlikte anlatıcı, kahramanın tembelliğinin anlamda bir sürdüğünü çocuk sahibi olmayışıyla anıştırır: “Yalnız gene bir tembellik etmiş, çocuk yetiştirmemişti” (s.69).

Anımsanacağı gibi halk anlatıları

bir özellikleriyle tanımlanan bir kişiyi ve onun başından geçenleri anlatır. Kahraman daha ilk satırlardan başlayarak temel bir özelliğiyle sunulur. Masalımızda tembelliğiyle betimlenen başkisi masalın sonunda Greimas’ın anlatıyı tanımlarken “tersine çevrilen içerik” dediği koşul bu masalın temel eksenini kurar. Bu özelliğiyle sınanan kahramanımız karısının etkisiyle bir dizi sınavdan geçmeyi göze alır ve öykünün sonunda yeni ve olumlu bir niteliğe kavuşur. Bu kavuşum durumu eyleyensel düzlemde başarısının tanınması ya da ödüllendirme aşamasına denk gelir. Masalımızda Tembel Ahmet’in hem karısının dileğini yerine getiren ve onu sarayda yaşatan bir eş, hem de Padişah’ın yerine geçmeye layık, sevilen ve sayılan devlet adamına dönüşmesi Temel Anlatı İzlenesi’nin (“Adam olma”) başarıyla sonuçlandığını gösterir. Öykünün sonu başlangıçta verili konumun değiştiğini gösterir: Sunulan içerik masalın sonunda tersine çevrilen içerik olmuş (Greimas, 1970: 187) anlatının en önemli koşulu gerçekleşmiştir. Böylece elimizdeki anlatının temel sözdizimi aşağıdaki gibi sunulabilir:

Başlangıç Durumu (Tembel Ahmet)	Bitiş Durumu (Padişah Ahmet)	
Dönüştürücü Öge (“olağanüstü olay”: evlenmeyi kabul etme)	Olaylar Zinciri (Aİ1, Aİ2, Aİ3) /para kazanma/	Eksikliği Giderilmesi (Aİ)/adam olma/

Anlatının derin yapısına, bir başka deyişle anlamsal bileşenine gelince, kahramanın iki değer “tembellik/çalışkanlık” arasında geçirdiği dönüşümü karısının ve annesinin eyleyensel konumlarının farklılığıyla açıklayabili-

riz. Masalın başında annesine bağımlı bir şekilde yaşamını sürdüren bir kişidir Ahmet, annesinin her dediğini yapmasıyla yerinden kıılmaktan aciz, duyup konuşmaya bile üşenen bir delikanlıdır. Çocukluğun anneye bağımlı olduğu dönemi simgeler bu davranış biçimi. Öte yandan annesinin de farkında olduğu üzere, anne yaşlanıp ölünce, oğulun nasıl yaşamını sürdüreceği bir muammadır. Bunun üzerine anne oğlunu padişahın bu tuhaf kızıyla evlenmeye ikna etmek ister.

Tembel Ahmet masalın başında göstergebilimci Jean-Claude Coquet'nin deyişiyle “yükümsüz özne”dir (non-sujet) (Coquet: 1985); /isteme/,/bilme/, /zorunda olma/ ve /yapabilme/ koşullandırılmalarından hiçbirine sahip olmayan, karar bile veremeyen bir öznedir, bu nedenle onu edilgen özne (patient) diye tanımladık. Sahip olduğu tek özellik “tembellik”tir. Sözlük anlamıyla “eylemsizlik, karar verememe, iş yapmama” anlamlarını içeren bu sıfat masalın başında kahramanın belirleyici özelliği (fr. *trait pertinent*) olarak sunulur. Masalın sonunda ise devleti iyi yöneten, kararlar alan ve gerçekleştiren bir “özne”ye dönüşmüştür Tembel Ahmet. Annenin varlığına dayalı bağımlı yaşam biçimi, karısının devreye girmesiyle kesintiye uğrar ve giderek dönüşür. O halde evlenme, yetişkinliğe adım atma süreci olarak belirir. Ahmet karısından yediği sopanın etkisiyle kendisini para kazanmaya çalışırken bulur. Girdiği yoldan vaz geçmemesi, cesaretle değişmeyi sürdürmesi ise sonu ödüllendirmeyle gelecek bir süreci gösterir. İşte bu, yetişkin olma ya da masalda geçtiği üzere “adam olma” (s.54) süre-

cidir. O halde anne yanındayken çocuk bilinci içinde gördüğümüz Ahmet, karısının varlığıyla yetişkin bilincine geçecektir.

Kahramanın varlık alanı:	
Yükümsüz Özne	Yükümlü Özne
Tembel, üşengeç, mızımız	Çalışkan, kararlı
Tembel Ahmet+Anne	Tembel Ahmet+Eş
/çocuk/	/yetişkin/

Masalımız böylece yaşamın gerçeğine götürür okuru. Yaşamın evreleri arasında düzen bir kez şaşıtı mı, akışın dışında kalırız. Tembel Ahmet'in geçirdiği değişim evlilikle birlikte gerçek yaşamın gerekliliklerini yerine getirme gerçeğini algılamasıyla ilişkilidir. Tembel Ahmet de yetişkinlerin dünyasında artık yerini almaya yazgılıdır.

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi ortak bir bilgiyi ya da bilgeliği aktaran sözlü geleneğin en önemli türlerinden olan masallar olağanüstü öğeleri devreye sokan dönüşüm anlatıları olarak okunur. İnsanoğlunun yaşam ve yazgısını, bireyin insan olma yolundaki serüvenlerini aktarırlar; sağlam bir kurgu içinde temel öğelerin bir araya geldiği kanonik anlatılardır. Anlatı teknikleri açısından ekonomik bir yapıya sahip bu anlatıların yine biçimsel ve anlamsal açıdan ekonomik ve özlü bir tür olan öyküyle ne derece yakın bir bağı olduğu kolayca görülmektedir.

Sonuç gözlemleri

1960'larda Avrupa'da eleştiri ve yazınsal inceleme alanlarında yapısal devrim anlatı çözümlemelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle göstergebilimsel yöntem anlatıların incelenmesinde dizgeli bir yaklaşım

geliştirmiştir. Anlatıyı yüzey ve derin yapılarına ayırarak inceleyen göstergebilim metnin eylemsel, betisel ve anlamsal bileşenlerini öğeler arası ilişkiler temelinde ele alır. Kaldı ki, anlamlandırmak demek ilişki kurmak demektir. Metni birbiriyle ilişkili birimlerden oluşan bir bütün olarak gören göstergebilimsel çözümleme kişilerin, eylemlerinin ve temel özelliklerinin –kısaca durum ve eylemlerin- metin içinde eklenişinden yola çıkarak yüzey ve derin yapılarda çözümlemeyi sürdürür.

Masalların kendilerine özgü bir yapısı vardır. Bu yapı içinde hiçbir öge bağımsız ve rastlantısal bir biçimde yer almaz. Olağanüstü ya da doğaüstü yasaların da kolayca devrede olduğu masal evreninde kahramanın durum ve edimleri belirli bir mantıksal ilerleyişi izler. Metin bu eylem mantığını anlatısal boyutta da gerçekleştirmek durumundadır. İlerleme ve yineleme sağlayan öğelerin bir söylemde eklenmesiyle anlatı evreni oluşur.

Göstergebilimsel çözümleme anlatının mantığını ve düzenlenimini ortaya koymayı amaçlar. Anlatının taşıdığı anlam olanaklarını barındıran derin yapının üstlendiği metinsel bileşenleri aşamalı bir biçimde çözümler. Burada ele aldığımız masal bir kahramanın –Tembel Ahmet'in- başından geçen dönüşümü anlatırken göstergebilimsel gözlemler birden çok anlamsal bileşene dikkat çekmektedir. Tembelliğiyle ün salmış kahramanın kendi kendisini aşmaya yöneldiği ve kimi sınamalardan başarıyla geçtiği bir sürecin yanı sıra, insanın yaşam evrelerinin (çocukluktan yetişkinliğe geçiş, yaşlılık, ebeveynlik) bir anlatısını da

içermektedir. Tembel Ahmet'in kendisini karısına kanıtlama süreci onu, okuduğumuz masal evreninde padişah olmaya götürecektir deneyimlere yönelirken, çocukluk döneminin uzadığı yetişkinliğe bir türlü geçemeyen bireylerin aslında yaşamın gerisinde hatta dışında kalmasını da akla getirmektedir. Masalın evreni simgesel düzlemde gerçek yaşamın işleyiş düzenini anlatmakta, bize sunduğu mikrokozmos'u, içinde yaşadığımız makrokozmos'un bir örnekçesi olarak kurmaktadır.

NOTLAR

- 1 Tahsin Yücel, *Anadolu Masalları*, YKY, 5.baskı, 2003
- 2 Masalların evrensel değerleri vurgulaması açısından böyle saydam bir kurguya gerek olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Dictionnaire des Genres et Notions littéraires*, Encyclopedia Universalis Albin Michel, 1997
- Adam, J.-M., *Le texte narratif*, Nathan, Paris, 1985
- Aktulum, K., *Folklor ve Metinlerarasılık*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013
- Boratav, P.N., *Folklor ve Edebiyat*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982
- Bremond, C., *Logique du récit*, Seuil, Paris, 1973
- Courtés, J., *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Hachette, Paris, 1976
- Coquet, J.-C., *Le Discours et son sujet*, 1, Klincksieck, Paris, 1984
- Greimas, A.J., *Sémantique structurale*, Larousse, Paris, 1966
- Greimas, A.J., *Du sens*, Seuil, Paris, 1970
- Kıran, Z.-(Eziler) Kıran, A., *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin, Ankara, 3.Baskı, 2007
- Propp, V., *Morphologie du conte*, Seuil, Paris, 1970, *Masalın Biçimbilimi*, çev. Mehmet-Sema Rifat, BFS, 1985
- Yücel, T., *Anadolu Masalları*, YKY, İstanbul, 5.Baskı, 2003